

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Стаття присвячена теоретико-прикладним аспектам здійснення розрахунків щодо економічної ефективності агропромислових підприємств, аналізу тенденцій в агропромисловому секторі України на сучасному етапі. Запропоновано методичний підхід до розрахунку економічної ефективності агропромислових підприємств.

The article is devoted to theoretical and practical aspects of economic efficiency calculations of the agroindustrial enterprises, the analysis of tendencies in agroindustrial sector of Ukrainian economy at the present stage. The methodical approach by calculation of economic efficiency of the agroindustrial enterprises is offered.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Економічна криза і політична нестабільність в Україні заподіяли негативний вплив на всі сектори економіки, що відобразилося на зменшенні макро- і мікропоказників, призвело до падіння темпів економічного розвитку країни, погіршенню соціальної і екологічної ситуації в країні. Україна з розвинутої перетворилася в країну, яка розвивається. Сьогодні велика чисельність підприємств різних галузей економіки призупинили або скоротили свою діяльність і знаходяться на межі виживання. Завдяки історичним і кліматичним умовам агропромисловий сектор залишається одним з працюючих. Але середні і малі агропромислові підприємства не в змозі забезпечити населення України якісними вітчизняними недорогими харчовими продуктами у необхідних обсягах. Більшість великих підприємств, які існували в радянські часи, зруйновано, але тільки величезні агропромислові інтеграційні об'єднання зможуть забезпечити продовольчу безпеку країни і стати основою стійкого розвитку економіки, що доказують розрахунки окремих показників ефективності виробництва.

Велика кількість методичних підходів розкривають визначення економічної ефективності промислових, сільськогосподарських і торгівельних підприємств зокрема, але комплексної методики розрахунку економічної ефективності агропромислових підприємств, яку можна застосовувати в мінливих ринкових умовах, поки не існує. Тому наведені питання є актуальними в сучасних трансформаційних умовах при створенні методичного підходу для визначення економічної ефективності агропромислових підприємств.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. На протязі довготривалого часу в економічній літературі ведеться дискусія про критерії і показники економічної ефективності.

У результаті дослідження інформаційних джерел останніх років можна впевнено стверджувати, що дана проблема в тому вигляді, як вона представлена до розгляду, раніше не була комплексно проаналізована. В чисельних роботах вітчизняних і зарубіжних вчених було вивчено лише окремі аспекти проблеми.

Суттєвий вклад до аналізу загальних проблем економічної ефективності і стабілізації агропродовольчого сектору внесли дослідження таких вчених, як І. І. Лукінов, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, В. В. Юрчишин, В. М. Трегобчук, Л. В. Дейнеко та інші. Значна кількість робіт присвячена вивченню впливу розмірів сільськогосподарських підприємств на економічну ефективність виробництва, аналізу рентабельності продукції і виробництва харчових підприємств, рентабельності продажів – торгівельних підприємств.

Останні роки особливу увагу в роботах зарубіжних і вітчизняних вчених приділено ефективності інвестування в агропромислове виробництво, оцінці вартості підприємств, бенчмаркетингу і т.д.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відсутність концептуально обґрунтованої державної політики у відродженні підприємств вітчизняного агропромислового сектору і забезпечення продовольчої безпеки є наслідком недостатності її наукового дослідження [1, с.33-45; 2, с.54-61]. Зокрема, існує не достатньо робіт, де проблема економічної ефективності аналізується в контексті її генезису, особливостей прояву, комплексності.

Постановка завдання. Метою даної роботи є розробка комплексного методичного підходу розрахунку економічної ефективності агропромислових підприємств на підставі узагальнення теоретичного і практичного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Багаторічна дискусія про критерій і показник ефективності суспільного виробництва дозволила багатьом економістам визначитись у вищевказаних питаннях «Вірним визнано вважати позицію тих економістів, які формулюють критерій з точки зору народногосподарської ефективності виробництва. Це дає можливість поєднати критерій з принципами раціонального господарювання. Критерій економічної ефективності виробництва формулюється ними як мінімум витрат на кожен одиницю результату, або максимум результату з кожної одиниці витрат на сучасному етапі розвитку суспільного виробництва» [3, с. 9].

В зв'язку з цим логічним і обґрунтованим є використання інтегрального показника економічної ефективності виробництва (ЕВ), який визначається із співвідношення витрат на виробництво продукції (В) до результату діяльності – реалізованої продукції (ТП):

$$EB = B / PP. \quad (1)$$

Згідно дослідженням П. В. Осіпова [3, с. 11], узагальнюючий показник ефективності виробництва повинен без залишку дезагрегуватись на окремі показники, які характеризують ефективність трьох елементів виробництва, і кожний з окремих показників повинен мати однакову структуру і вимірювачі з узагальнюючим показником.

На підставі цього розроблено методику розрахунку економічної ефективності агропромислового виробництва, яка враховує зв'язки харчового підприємства (переробного сектору) із сировинним постачальником (сектором сільського господарства) і підприємством з реалізації готової продукції (сектором торгівлі). В результаті її використання можна визначити проекти з найбільшою ефективністю виробництва.

В якості критерію оптимальності запропоновано використання інтегрального показника економічної ефективності виробництва, яке визначається з співвідношення витрат на виробництво продукції до результату діяльності – товарної продукції:

$$EB = \frac{B}{PP} + \frac{B_1}{PP_1} + \frac{B_2}{PP_2} + \frac{B_3}{PP_3}, \quad (2)$$

де ЕВ – інтегральний показник ефективності виробництва, В – витрати на виробництво продукції, РП – реалізована продукція, В₁ – витрати на виробництво сировини в сировинній зоні, РП₁ – реалізована продукція сировинної зони, В₂ – витрати на виробництво харчової продукції, РП₂ – реалізована продукція переробного підприємства, В₃ – витрати на реалізацію продукції, РП₃ – реалізована продукція торгового підприємства.

Для розрахунку витрат рекомендована дезагрегація на часткові показники, які характеризують ефективність трьох елементів виробництва. Тоді система показників для виміру ефективності виробництва і його елементів може бути представлена таким чином [4, с.87]:

$$EB = \frac{A_1}{PP_1} + \frac{OP_1}{PP_1} + \frac{CM_1}{PP_1} + \frac{A_2}{PP_2} + \frac{OP_2}{PP_2} + \frac{CM_2}{PP_2} + \frac{A_3}{PP_3} + \frac{OP_3}{PP_3} + \frac{CM_3}{PP_3}, \quad (3)$$

де A_1, A_2, A_3 – амортизаційні відрахування в сировинній зоні, переробного підприємства, підприємства торгівлі;

OP_1, OP_2, OP_3 – витрати на оплату праці і утримування персоналу в сировинній зоні, переробного підприємства, підприємства торгівлі;

CM_1, CM_2, CM_3 – витрати сировини і матеріалів в сировинній зоні, переробного підприємства, підприємства торгівлі.

В результаті загальна модель має такий вигляд:

$$EB = \Phi M_1 + TM_1 + MM_1 + \Phi M_2 + TM_2 + MM_2 + \Phi M_3 + TM_3 + MM_3, \quad (4)$$

де $\Phi M_1, \Phi M_2, \Phi M_3$ – фондомісткість в сировинній зоні, переробного підприємства, підприємства торгівлі;

TM_1, TM_2, TM_3 – трудомісткість в сировинній зоні, переробного підприємства, підприємства торгівлі;

MM_1, MM_2, MM_3 – матеріаломісткість продукції в сировинній зоні, переробного підприємства, підприємства торгівлі.

Третя складова даної формули часто входить до витрат на одиницю продукції переробних підприємств, отже харчові підприємства часто самі займаються просуванням і дистрибуцією своєї продукції. Для розробки єдиної методики визначення економічної ефективності агропромислових підприємств слід проаналізувати повний цикл процесів, які відбуваються в агропромисловому секторі економіки (рис. 1).

Рис. 1. Повний цикл процесів агропромислового сектору економіки

До сектору виробництва сільськогосподарської сировини слід віднести підприємства сільського господарства і окреслити процеси, які відбуваються з сировиною в цій сфері: її виробництво (збір, отримання), транспортування, зберігання, реалізація і споживання (у непереробленому вигляді), переробка.

До сектору переробки сільськогосподарської сировини слід віднести підприємства харчової промисловості і визначити процеси, які відбуваються у цій сфері: переробка сільськогосподарської сировини, тобто виробництво харчової продукції, її зберігання, транспортування і реалізація.

До сектору реалізації готової харчової продукції (або переробленої сільськогосподарської сировини) доцільно віднести підприємства сфери торгівлі і охарактеризувати процеси, які при цьому відбуваються: зберігання, транспортування і реалізація готової харчової продукції.

Існує також сектор споживання готової харчової продукції і непереробленої сільськогосподарської продукції (сировини у свіжому вигляді), тому представляється необхідним охарактеризувати купівлю і споживання.

Комплексна (єдина) методика визначення економічної ефективності повинна охоплювати ефективність процесів у всіх секторах економіки [5, с.91].

Для цього представляється доцільним визначити класифікацію продукції за специфічними ознаками для різних секторів економіки. Крім того, слід зауважити, що саме є продукцією для різних секторів:

- для сільського господарства – це сільськогосподарська сировина;
- для харчової промисловості – це харчова продукція.

До сектору реалізації і споживання надходять сільськогосподарська сировина і перероблена харчова продукція.

Сільськогосподарську сировину можна класифікувати за ознаками:

- за походженням, видами сільськогосподарської діяльності – продукція тваринництва або рослинництва;
- за придатністю до кінцевого споживання – у свіжому і/або переробленому вигляді;
- за термінами зберігання – швидкопсувна або та, яка підлягає тривалому зберігання;
- за якістю, екологічністю – вирощена в екологічно чистих районах або ні, з використанням добрив і добавок або ні, т.д.

Продукцію харчової промисловості можна розділити за ознаками:

- за видами діяльності – продукція молокопереробної, м'ясопереробної, зернопереробної, комбікормової, борошномельної, хлібобулочної, кондитерської, спиртової, виноробної, лікєро-горілочної, безалкогольних напоїв, консервної, цукрової, олійножирової промисловості;
- за термінами зберігання – швидкопсувна або та, яка підлягає тривалому зберігання;
- за придатністю до реалізації і споживання – готова продукція або та, яка споживається і/або як напівфабрикат;
- за якістю, екологічністю – з екологічно чистої сировини або ні, з вмістом генотодифікованих добавок або ні, т.д.

Отже, з наведеної класифікації виходить, що до сфер реалізації і споживання сільськогосподарська продукція може надходити в свіжому і переробленому вигляді.

Для розробки методики економічної ефективності агропромислового виробництва необхідно дослідити які підприємства входять до кожного сектору і дати їх класифікацію. Можна погодитись із загальноприйнятим підходом, згідно якого підприємства класифікуються:

- за розмірами і річним доходом від реалізації продукції – малі (з чисельністю до 50 осіб і загальним доходом до 50000 євро за курсом НБУ), середні (50 ÷ 1000 осіб, 50000 ÷ 5000000 євро відповідно), великі (більш, ніж 50 осіб і 5000000 євро відповідно);
- за формами власності з точки зору українського законодавства – приватні, колективні,

державні, муніципальні. Слід зауважити, що державних підприємств в агропромисловому секторі економіки після проведення реформ, на жаль, не залишилось.

Згідно діючого законодавства України у підприємства є можливість створювати об'єднання у вигляді асоціацій, корпорацій, холдингів, консорціумів і концернів.

Окрім того, з наведеної схеми видно, що процеси зберігання, транспортування і реалізації притаманні всім трьом секторам – сільському господарству, харчовому виробництву і торгівлі. Тому в методиці визначення економічної ефективності слід відокремитися від ефекту дублювання витрат і результатів в різних секторах. Спільним є те, що у всіх секторах в різній мірі використовуються однакові елементи виробництва: засоби і предмети праці, а також сама жива праця.

Процеси у сфері споживання також мають свої особливості, а саме: можна розділити приватне кінцеве споживання і виробниче споживання, які відрізняються тим, що при кінцевому споживанні не відбувається подальшої реалізації харчової продукції, тобто в наявності тільки процеси купівлі. Приватне кінцеве споживання характеризується мірою переробки харчової продукції. Виробниче споживання характеризує сферу громадського харчування і охоплює ресторани, кафе, бари, готелі, заклади охорони здоров'я, освіти і культури.

Методики визначення економічної ефективності окремо в харчовій промисловості, сільському господарстві, торгівлі і громадському харчуванні існують.

Питання полягає у формуванні єдиної комплексної методики визначення економічної ефективності агропромислового сектору економіки.

Необхідною умовою розробки статистично достовірної системи показників є їх спільна розмірність, структура, одиниці виміру, вектор спрямованості та інші.

Узагальнюючий показник представляє собою сукупну економічну ефективність трьох елементів виробництва, виходячи з відношення їх витрат (ресурсів) до корисного (кінцевого) результату і навпаки.

Для розрахунку комплексної економічної ефективності всіх процесів агропромислового сектору від виробництва сільськогосподарської сировини до кінцевого споживання, є можливим і доцільним проводити їх за показниками витрат на одиницю виробленої продукції і рентабельності продукції (або норми прибутку на одиницю витрат).

Вищенаведені висновки можна представити у такому вигляді [5, с.92]:

$$E_{АПС} = E_{сг} + E_{хп} + E_{т} + E_{с}, \quad (5)$$

де $E_{АПС}$ – комплексний показник економічної ефективності виробництва і споживання в агропромисловому секторі;

$E_{сг}$ – показник економічної ефективності виробництва у сільському господарстві;

$E_{хп}$ – показник економічної ефективності виробництва у харчовій промисловості;

$E_{т}$ – показник економічної ефективності діяльності у торгівлі;

$E_{с}$ – показник економічної ефективності у сфері споживання.

Логічним і обґрунтованим є використання двох показників економічної ефективності виробництва:

$$E_{АПС} = E_1 \cup E_2, \quad (6)$$

де E_1 – відношення витрат на виробництво продукції до результату діяльності – реалізованої продукції;

E_2 – відношення прибутку від реалізації продукції до витрат на її виробництво.

Висновки і перспективи подальших розробок. На основі вищенаведеного підходу авторами розроблено методику визначення економічної ефективності діяльності агропромислових підприємств, яка враховує зв'язки з сировинною базою

(сільським господарством) і сферою реалізації готової продукції (торгівлею).

В результаті її використання можна вибрати найбільш привабливі інвестиційні проекти, при реалізації яких можливе досягнення максимальної ефективності виробництва.

Розраховано, що економічна ефективність більша у великих агропромислових підприємств, які поєднують процеси виробництва сировини, її переробки, тобто харчової продукції та її реалізації.

Середні підприємства часто не виживають в мінливих економічних умовах, тому що мають невисоку рентабельність (до 20 %) і величезні витрати на 1 гривню виробленої продукції (до 98 копійок).

Малі підприємства сьогодні конкурують з ними, але не в змозі забезпечити населення України якісним дешевим продовольством.

У групі підприємств, які мають власні сировинні зони, показник витрат на 1 гривню виробленої продукції дорівнює 0,76, а на підприємствах, де не поєднано сільськогосподарське і промислове виробництво – 0,89 гривень. Доказано, що тільки величезні агропромислові об'єднання в змозі забезпечити продовольчу незалежність і безпеку країни.

В результаті проведених досліджень обґрунтовано точку зору на те, що вирішення проблеми продовольчої безпеки України можливо лише при створенні системи державної підтримки створення і розвитку агропромислових підприємств.

Надалі на основі проведених досліджень можливо і необхідно планувати послідовність вкладення інвестиційних коштів у підприємства галузі, оцінювати привабливість проектів, оптимізувати розміри агропромислових підприємств і об'єднань.

У зв'язку з тим, що Україна вступила у Світову Організацію Торгівлі, можна зробити висновки про необхідність приділення особливої уваги сільськогосподарським і переробним підприємствам, продукція яких може стати однією з важливих експортних складових. Саме в ці сектори найближчими роками варто вкладати інвестиції, розвивати виробничо-фінансову інфраструктуру, створюючи умови для відтворення зупинених і створення нових підприємств.

В Україні надто перспективним є тісне співробітництво виробництва, науки, фінансових і державних організацій на основі довгострокових державних програм.

Список використаної літератури

1. Лукінов І. І. Продовольча безпека та її гострота у світовому вимірі / І. І. Лукінов // Економіка АПК. – 2001. – № 4. – С. 33–45.
2. Саблук П. Т. Основні положення нової економічної парадигми національної продовольчої безпеки України в ХХІ ст. / П. Т. Саблук // Економіка України. – 2002. – № 5 (478). – С. 54–61.
3. Осіпов П. В. Інтегральний виробничий потенціал харчової промисловості / П. В. Осіпов. – Одеса: Ін-т проблем ринку й екон.-екол. дослідж. НАН України, 2004. – 289 с.
4. Басюркіна Н. Й. Особливості агропромислової інтеграції в умовах трансформації економіки (на прикладі плодоовочеконсервної галузі) / Басюркіна Н. Й. // Південноукраїнський правничий часопис. – Одеса, 2007. – № 3. – С. 84–89.
5. Басюркіна Н. Й. Особливості визначення економічної ефективності агропромислих підприємств / Басюркіна Н. Й. // Матеріали п'ятої міжнар. конф. «Современные научные достижения». – Чехія, Прага: «Education and science», «Руснаучкнига». – 2010. – С. 89–93.

Прийнято до друку 18.04.2011